

درباره روزگاری که سلاح‌های سنگین ساخته شده در دیار خورشید پای کار دفاع از وطن آمد

سنگربانی مشهد از شرق ایران

مرضیه ترابی ا برخی از مورخان بر این باور هستند که نخستین کارخانه‌های مهمات و اسلحه‌سازی در مشهد، طی دوره قاجاریه پا گرفت. طبق آنچه که در «نقشه دالمج» (رسم شده در سال ۱۲۸۶ قمری) قابل بررسی است، ظاهرادر فضای ارگ مشهد (که در جنوب غربی شهر قرار داشت و دارای دروازه مستقل بود، تشکیلات «قورخانه» (اسلحه‌سازی) در دوکارگاه «قدیم» و «جدید»، فعالیت می‌کرد و علاوه بر آن، کارگاه «باروط‌کوبخانه» رابه منظور تهیه باروت موردنیاز تسلیحات، در ضلع شرقی میدان بزرگ ارگ ساخته بودند. با این حال، بررسی متون تاریخی نشان می‌دهد که گزارش ادعای مذکور چندان واقعی نیست و پیشینه تأسیس اسلحه‌سازی در مشهد، به مدت‌ها قبل از دوره قاجار و به واقع، دوره صفویه باز می‌گردد. در مشهد، دست‌کم از دوره شاه‌صفی صفوی به بعد، شواهد تاریخی مربوط به فعالیت کارخانه‌های اسلحه‌سازی و به‌ویژه، «توپ‌ریزی» وجود دارد. هر چند که ممکن است تأسیس این کارگاه‌ها به‌صورت موقت و در شرایط خاص بوده‌باشد، اما محصولات این مراکز اسلحه‌سازی، در برخی لشکرکشی‌های مهم تاریخ ایران عصر صفوی، نقشی محوری و غیرقابل انکار داشته‌است. نوشتار پیش‌روی شما، به بررسی یکی از برهه‌های خاص تاریخ ایران اختصاص دارد، زمانی‌که تمامیت ارضی کشور مورد هجوم بیگانگان قرار گرفت و تسلیحات ساخت کارگاه‌های توپ‌ریزی مشهد، برای بیرون راندن دشمن، وارد کارزاری تمام‌عیار شد.

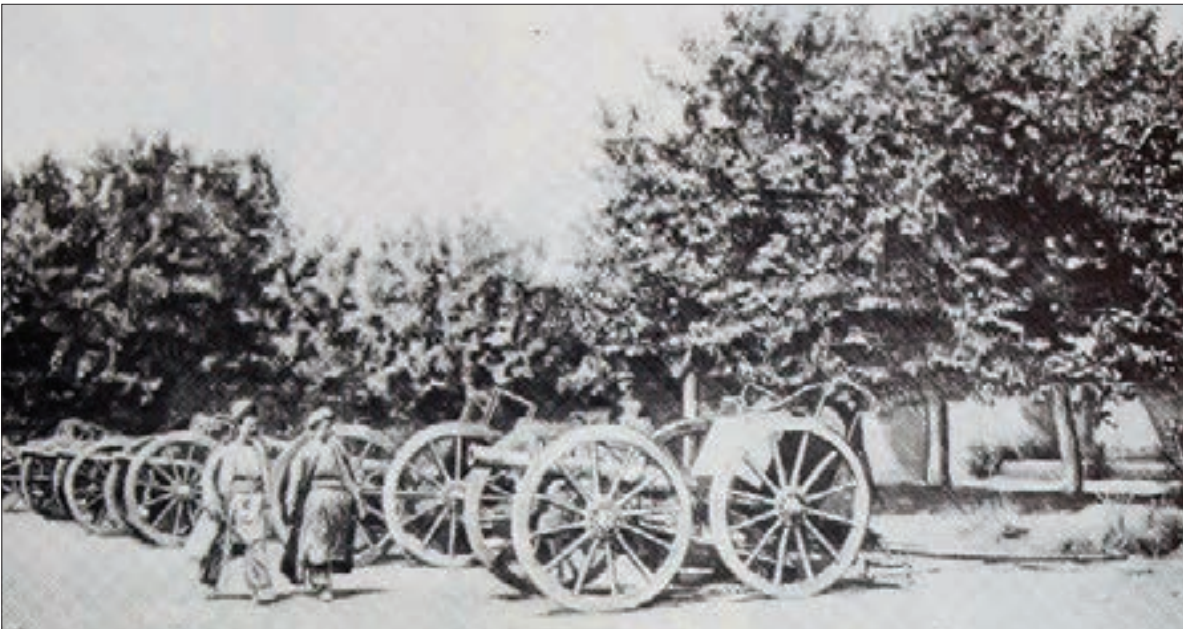
- یک مقدمه کوتاه، اما مهم

برخلاف تصور تعدادی از مورخان که فکر می‌کنند ایرانیان از دوره شاه عباس یکم و با همکاری برادران «شرلی»، با توپ و تفنگ آشنا و به آن ملهم شدند، سربازان ایرانی حتی پیش از آغاز دوره صفوی نیز، سلاح‌های آتشین را می‌شناختند و به تأثیر آن‌ها در نبردها واقف بودند. «راجر سیوری» در کتاب خواندنی «ایران عصر صفوی»، ضمن «افسانه»، خواندن آشنا نبودن ایرانیان با سلاح‌های جدید تا دوره شاه عباس یکم، می‌نویسد: «برخلاف باور عمومی، حکمرانان ایران‌ازاین پیشرفت (استفاده ازسلاح آتشین) غافل نبودند، اگرچه تماس‌های آن‌ها با اروپا، بالطبع به نزدیکی تماس‌های امپراتوری عثمانی نبود. در سال ۱۴۷۱میلادی (۸۷۵ قمری) حکمران ونیز محموله‌ای از سلاح‌های آتشین برای فرمانروای آق‌قویونلو، اوزون حسن، فرستاد که در قبرس توقیف شد. دو سال بعد در ۱۴۷۳میلادی (۸۷۷ قمری) عثمانیان با شکست دادن اوزون حسن در فرات‌ علیا، نمایشی عینی‌از کاربرد توپخانه‌را به‌وی‌نشان دادند. اوزون حسن ازونیز تقاضای کمک‌کردودر ۱۴۷۸ میلادی(۸۸۲ قمری) و نیزاین یکصدفرتوپچی باتجربه وقابل، برایش فرستادند. احتمالاً به دلیل تلاش همین افراد در همان سال، خلیل، شاهزاده آق‌قویونلو را می‌بینیم که علیه رقبایش از توپ استفاده می‌کند و از آن زمان به بعد اشارات متعددی درباره استفاده از توپ در محاصره‌های جنگی وجود دارد.» با این حال، ظاهرا انتقال فناوری ساخت توپ و تفنگ به صنعتگران ایرانی، تا دوره شاه عباس یکم عملی نشد و ارتش ایران در تقابل با دشمنان قدرتمندی مانند عثمانی‌ها، از این سلاح‌ها چندان بهره‌مند نبود. بخشی از این ورود دیرینه‌نگام، به مقاومت سرداران قزلباش نیز مربوط می‌شد، آن‌ها استفاده از سلاح‌های آتشین را به دور از شیوه شجاعت و پهلوانی می‌دانستند، حتی زمانی‌که این‌سلاح‌ها

در ایران تولید شد، دسته تفنگچیان عموماً از غلامان خاصه بودند و در میان قزلباش‌ها راج و قربی نداشتند. با این حال، سرداران ایرانی به زودی فهمیدند که برای دفاع و عقب راندن دشمنی که با سلاح‌های مدرن هجوم می‌آورد، حتماً به استفاده از سلاح‌های مدرن نیاز است.

● ایران در مسیر تولید تسلیحات نوین
با اینکه امکان انتقال فناوری تولید سلاح‌های آتشین به ایران وجود داشت، اما از آنجاکه نگاه اولیه فرماندهان و سربازان ارتش ایران به سلاح‌های آتشین، نگاهی تحقیرآمیز بود، این کار برای حدود نیم قرن عقب افتاد تا اینکه در زمان شاه عباس یکم، با ورود کاروان برادران شرلی، صنعتگران ایرانی فناوری تولید این سلاح‌ها را دریافت کردند و طولی نکشید که با تلاش آن‌ها در کارگاه‌های توپ و تفنگ‌سازی ایرانی، لشکری مستقل و مجهز به سلاح‌های آتشین تشکیل شد که نقش مهمی در غلبه ایران بر نیروهای امپراتوری عثمانی، طی نبردهای بعدی داشت. این استقلال در تولید تسلیحات، باعث شد که کارگاه‌های دیگری در شهرهای بزرگ ایران ایجاد شود. تأسیس این کارگاه‌ها، هزینه‌های انتقال ادوات را بسیار کم می‌کرد و علاوه بر آن، سرعت تحرکات نظامی را بالا می‌برد. مشهد یکی از شهرهای مهم در شرق ایران بود که اول به دلیل هم‌جواری با مناطق فعالیت ازبکان و دوم، به دلیل قرارگرفتن در محدوده خراسان بزرگ که مرزهای شرقی آن به حدود هندوستان می‌رسید، نیازمند تمرکز خطوط صنعتی تولید تسلیحات بود. به همین دلیل، ظاهراً از او خردوره شاه‌عباس یکم، به تدریج مقدمات ایجاد چنین کارگاه‌هایی در مشهد هم فراهم شد.

- جنگ قندهار و میدان‌داری توپ‌های مشهدی
شواهد تاریخی نشان می‌دهد کارخانه توپ‌ریزی مشهد، در دوره شاه‌صفی صفوی و با پایمردی

تصویری از توپ‌های مشهد در دوره قاجار که در نزدیک باروی شهر مستقر بودند

با مرگ شاه‌صفی در ماه صفر سال ۱۰۵۲ قمری و به قدرت رسیدن فرزند دوازده ساله او، شاه عباس دوم، کار پس‌گرفتن قندهار با زهم به تأخیر افتاد، اما در این مدت، کارخانه توپ‌ریزی مشهد فعال شد و ساخت توپ‌های قلعه‌کوب سنگین، در دستور کار قرار گرفت.

- غرش توپ‌های ساخت مشهد

گزارش ولی‌قلی‌خان شاملو در کتاب «قص‌خاقانی» نشان می‌دهد که در این مدت، پنج توپ قدرتمند در مشهد تولید شده بود. او می‌نویسد: «مرادخان (انیس‌الدوله) آن توپ‌ها را بدین اسامی موسوم ساخت، اولین توپ امام، دومین توپ اصالان (شیر بیشه)، سومین توپ آژده‌ها، چهارمین توپ ببر بیان، پنجمین توپ ایل‌دریم (معنای ترکی آذرخش). بعد از آنکه انیس‌الدوله خدمت مقرره را به اتمام رسانید فرمان همایون شرف نفاذ یافت که رستم‌خان سپهسالار به همراهی چند هزار نفر از غازیان (جنگجویان) شیرشکار به ولایت خراسان رفته به تهیه اسباب و آلات جنگ بکوشند.»

این اتفاقات در سال ۱۰۵۳ قمری رخ داد و سپاه ایران با ساز و برگ لازم به سوی شرق حرکت کرد. اما رستم‌خان با وجود رد اختیار داشتن سپاهی قدرتمند، نتوانست در قندهار کاری از پیش ببرد. ایرانیان مغلوب ارتش هند شدند و هندی‌ها که جرئت پیدا کرده‌بودند، به پیشروی در خاک ایران پرداختند. بایان حال، قوای کمکی که از خراسان به‌سوی متجاوزان حرکت کرده‌بود، راه را بر آنان سد کرد و پس از نبردی سخت، شکست به جبهه هندی‌ها افتاد و آن‌ها ناچار به عقب‌نشینی شدند. به دنبال این پیروزی، فرمانروای صفوی، مرتضی‌قلی‌خان قاجار را مأمور آزادسازی قندهار کرد. در پی حرکت سپاه شاه عباس دوم نیز، شخصاً و با نیروی دیگری به سوی شرق تاخت. در این نبرد، مهم‌ترین بخش توپخانه ارتش ایران، شامل پنج توپ ساخت مشهد بود. عبدالرضا هوشنگ مهدوی در کتاب «تاریخ روابط خارجی ایران» می‌نویسد: «دو سپاه ایرانی از دو طرف قندهار را در محاصره گرفتند. ولی به علت حصار آن شهر که باتمک مهندسین فرانسوی ساخته شده بود و همچنین مقاومت شدید هندی‌ها محاصره نزدیک به دو سال طول کشید تا اینکه سرانجام در تابستان سال ۱۶۵۰ میلادی، ایرانیان توانستند مقاومت محصولین را در هم شکسته و شهر را آزاد کنند.» در هجوم نهایی، غرش توپ‌های ساخت مشهد، جنگ‌امغلوبه‌کرد. گلوله‌های سنگین شلیک‌شده از پنج توپ اصلی، بخشی از حصار مستحکم شهر را فرو ریخت و به این ترتیب، ارتش ایران به داخل قندهار راه یافت و شهر از چنگ دشمن متجاوز آزاد شد.

نمایی از قدیمی‌ترین ایستگاه اتوبوس در مشهد

تا خیابان ارگ برقرار بود و اتوبوس‌ها در مسیر بالاخیابان، پس از رسیدن به میدان شهرداری (شهیدای امروزی)، به سمت خیابان جدیدالتأسیس ارگ و میدان بزرگ آن می‌پیچیدند و در انتها، مسافران را در میدان ارگ، نزدیک اداره پست و کافه

گذری بر تاریخ قدیمی ترین مؤسسه تحقیقات واکسن و سرم‌سازی

به مناسبت روز دام‌پزشکی

«رازی» و تبدیل مشهد به قطب سرم‌سازی

تصویری از بازدید دانشجویان از سرم‌سازی رازی مشهد- دهه ۵۰ قرن چهاردهم خورشیدی

ترابی‌ا برابر تقویم‌ها امروز روز دام‌پزشکی است. علمی که تاریخ آن در مشهد با سرم‌سازی رازی گره خورده است، اما پیش از ورود به این مبحث بهتر است بگویم که تاریخ سرم‌سازی ایران در ابتدا با نام «انستیتو یاستور» گره خورده است؛ نهادی که در سال ۱۲۹۹ خورشیدی (۱۹۲۰ میلادی) در تهران تأسیس شد و نقطه آغاز تولید سرم و واکسن در کشور به شمار می‌آید. پیش از آن، ایران برای تأمین سرم‌های حیاتی، به‌ویژه سرم ضد دیفتری، ضد کزاز و ضد هاری، کاملاً به واردات از اروپا وابسته بود. شیوع بیماری‌های واگیر در سال‌های پایانی جنگ جهانی اول و قحطی بزرگ، ضرورت ایجاد یک نهاد ملی برای تولید فراورده‌های بیولوژیک را برجسته کرد. انستیتو یاستور پاریس که خود از پیشگامان میکروب‌شناسی و واکسن‌سازی جهان بود، مأموریت یافت شاخه‌ای در تهران تأسیس کند و این‌گونه اولین آزمایشگاه‌های تولید سرم در ایران شکل گرفت. اما ارتباط این مؤسسه با حیوانات در کجا بود؟

در واقع انستیتو یاستور تهران برای تولید سرم ضد دیفتری و ضد هاری به اسب‌های سالم و امین‌سازی شده نیاز داشت. اینجا نخستین نقطه تلاقی سرم‌سازی با دام‌پزشکی پدید آمد؛ زیرا که سرم ضد هاری و ضد دیفتری از خون اسب‌هایی به دست می‌آمد که باید به‌طور تخصصی نگهداری و مدیریت می‌شدند. به این ترتیب، کارکنان دام‌پزشکی و بخشی از دانش دام‌پزشکی، از همان سال‌های نخست، ستون پنهان، اما ضروری تولید سرم در ایران بود.

- شکل‌گیری مؤسسه رازی (حشمت)

اما مؤسسه رازی در چه سالی شروع به کار کرد؟ مؤسسه تحقیقات واکسن و سرم‌سازی رازی که در آغاز «مؤسسه حشمت» نام داشت، در سال ۱۳۰۳ خورشیدی به همت دکتر علی‌اکبر حشمت (فرزند مرحوم حاج مخبرالدوله) و با حمایت وزارت معارف وقت در تهران بنیان گذاشته شد. دکتر حشمت که تحصیلات پزشکی خود را در اروپا گذرانده و با روش‌های نوین سرم‌سازی آشنا بود، توانست با امکانات محدود، اولین سرم‌های تولید داخل را عرضه کند. پس از درگذشت او، مؤسسه به «مؤسسه رازی» تغییر نام یافت؛ نامی که از دانشمند بزرگ ایرانی، محمدن زکریای رازی، الهام گرفته شده بود. در این میان اما از دهه ۱۳۱۰ به بعد، رازی در کنار سرم‌های انسانی به تولید واکسن‌های دامی و سرم‌های ضد مارگزیدگی و غرق‌گزیدگی روی آورد، دام‌پزشکی از ششبه به متن آمد. کنترل بیماری‌هایی مانند سیاه‌زخم، طاعون گاوی، تب برفکی و آبله گاوی، به‌ویژه در خیل بزرگ دام‌های اطراف مؤسسه، ضرورتی روزافزون یافت. رازی نه‌فقط برای دام‌های مولد خود، بلکه به‌عنوان مرجع دام‌پزشکی کشور، به تولید واکسن‌های دامی پرداخت.

- گسترش به مشهد

با رشد جمعیت و افزایش نیاز به فراورده‌های بیولوژیک در شرق کشور، مؤسسه رازی اقدام به ایجاد شاخه‌ای در مشهد کرد. شعبه مشهد مؤسسه رازی در سال ۱۳۲۴ خورشیدی تأسیس شد؛ شعبه‌ای که برخلاف تصور رایج، تمرکز اصلی آن از همان آغاز بر سلامت دام بود و نه سرم انسانی. انتخاب مشهد برای تبدیل آن به قطب تولید سرم دامی هم دلیل داشت؛ استان خراسان پهنه‌ای وسیع از دام‌داری سنتی و صنعتی بود و در همسایگی افغانستان و ترکمنستان قرار داشت که کانون برخی بیماری‌های دامی مرزی بودند و از نظر اقلیمی امکان پرورش و کنترل بهتری برای دام‌های مولد فراهم می‌کرد. یکی از مهم‌ترین دستاوردهای این شعبه، توسعه و تولید واکسن‌های دامی مانند واکسن تب برفکی، واکسن طاعون نشخوارکنندگان کوچک (PPR) و واکسن‌های طیور بود. مشهد به‌دلیل موقعیت جغرافیایی خود در همسایگی کشورهای افغانستان و ترکمنستان و وجود دام‌داری‌های گسترده در استان خراسان، گزینه‌ای طبیعی برای استقرار چنین مرکزی بود. شعبه مشهد به مرور به یکی از قطب‌های تولید واکسن دامی در کشور تبدیل شد و توانست بخش بزرگی از نیاز کشور به واکسن‌های دام‌پزشکی را تأمین کند. همچنین این مرکز در تولید سرم‌های اختصاصی برای درمان مسمومیت‌ها و بیماری‌های دامی نقش بسزایی داشت. آزمایشگاه‌های تشخیصی و بخش پژوهش و توسعه شعبه مشهد، در شناسایی بیماری‌های نوپدید دامی و طراحی روش‌های مقابله با آن‌ها مشارکت داشته‌اند.

تابلوی آیات قرآن روی دُر نجف

اردلان! تابلوی «دُر نجف»، اثری نفیس و کم‌نظیر از هنر اسلامی، با حکاکی ظریف آیات قرآن کریم است که در گنجینه هدایای رهبر شهید انقلاب در آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود. این تابلو از ۸۵ قطعه دُر نجف به شکل هفده گل پنج‌پر از دُر نجف تشکیل شده که آیات قرآن کریم بر روی آن‌ها حکاکی شده است. این قطعات با تکنیک کلاژ روی زمینه‌ای چوبی، در ابعاد ۷۱ در ۵۱ سانتی‌متر طراحی، خطاطی و معرق‌کاری شده‌اند. ناگفته نماند این تابلو بر روی پارچه‌ای از مخمل سبز قرار دارد که عبارت «القرآن الکریم» بر روی آن گلدوزی شده. در مرکز تابلو نیز عبارت‌های «القرآن الکریم» و عبارت‌های عربی «منحوت علی در النجف بأیدی حرفیین نجفیین» و «مقدم السماحة آية الله السيد علی الخامنئي قائد الجمهورية الإسلامية الإيرانية من العلامة الدكتور السيد محمد بحر العلوم ۱۴۲۵ هـ. ۲۰۰۴ م» کتابت شده که نشان می‌دهد این اثر سال ۱۳۸۲ به‌دست علامه دکتر سید محمد بحر العلوم به رهبر شهید انقلاب اهداشده است و معظّم‌له هم آن را به موزه آستان مقدس رضوی تقدیه کرده‌اند.

منبع:

تاریخ روابط خارجی ایران.
عبدالرضا هوشنگ مهدوی، انتشارات امیرکبیر.
۱۳۹۲ قصص خاقانی، ولی قلی‌شاملو.
تصحیح حسن سادات ناصری وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۱۳۷۵ ایران عصر صفوی.
راجر سیوری.
ترجمه کامبیز عزیزی.
نشر مرکز ۱۳۹۵
تاریخ ایران (دوره صفویه)، مجموعه تاریخ کمبریج.
ترجمه یعقوب آژند.
امیرکبیر. ۱۳۹۰

منبع: